

УДК 94«Австрія»(477)

AUSGLEICH Габсбурзької імперії: конституційне вирівнювання 1867 р. і наднаціональний федералізм*Корольов Геннадій Олександрович*

У статті представлена оцінка конституційного компромісу 1867 р. та створення Австро-Угорщини як спроба урівноважити суверенітет монархічної влади. «Конституційне вирівнювання» охарактеризовано як перебудова Габсбурзької монархії у імперський союз держав (конфедерацію).

Ключові слова: конституційне вирівнювання, компроміс, федералізм, Австро-Угорщина, необсолютизм

Корольов Геннадій. AUSGLEICH Габсбургской империи: конституционное выравнивание 1867 г. и наднациональный федерализм В статье представлена оценка конституционного компромисса 1867 г. и создания Австро-Венгрии как попытка уравновесить суверенитет монархической власти. «Конституционное выравнивание» охарактеризовано как перестройка Габсбургской монархии в имперский союз государств (конфедерацию).

Ключевые слова: конституционное выравнивание, компромисс, федерализм, Австро-Венгрия, необсолютизм.

Gennadii Korolov. AUSGLEICH of the Habsburg Empire: the 1867 constitutional compromise and supranational federalism. In the article discusses assessment of the 1867 constitutional compromise and the forming of Austria-Hungary as an attempt to balance the distribution of authority. The “constitutional alignment” is described as the restructuring of the Habsburg monarchy into the imperial union of the states (confederation).

Keywords: “constitutional alignment”, compromise, federalism, Austria-Hungary, neo-absolutism.

Після поразки «Весни народів» 1848–1848 рр. в Австрійській імперії розпочалися процеси подолання її наслідків, які натикалися на фатальну

зовнішню політику. Мав цілковиту рацію Ганс Кох, який цей період австрійської історії назвав «ерою кінця абсолютизму» та нової візії австрійської ідеї, яка оголошувала потребу трансформації Габсбурзької імперії в монархічну федерацію народів [6, р. 39, 51]. Як відомо, ця ідея була окреслена ще у Кромержі в 1849 р. Однак, як довели події наступних десятиліть, Австрія все ж таки стабілізувала внутрішньополітичну ситуацію за рахунок розширення певних національних прав та надання автономії. Два чинники вплинули на це – Кримська війна 1853–1856 рр. та недружелюбність російських зовнішньополітичних кіл щодо національних прагнень слов'янських народів під берлом Габсбургів [11, s. 167]. Одним із найбільших тодішніх успіхів стало створення в 1867 р. Австро-Угорщини як дуальної монархії. Як відомо, цьому передував складний компроміс між австрійською ідеєю та угорськими здобутками під час революції.

У цій статті буде проаналізовано тривалий процес укладання конституційного компромісу 1867 р. і перетворення Габсбурзької імперії в Австро-Угорщину, а також доведена вирішальна роль федеративної ідеї та конституціоналізму в ньому. У «довгому ХІХ ст.» сталося переродження польської, чеської і угорської нації, коли націоналізм був оголошений програмою і трансформаційним рухом, що детермінував появу нових націй-спільнот [10, s. 57]. Однак, все це впотужнювали виникаючі політичні проблеми. Найбільш гострим питанням подальшого існування імперії був статус Угорщини.

Поява ідеї австро-угорської унії набула рельєфних обрисів ще перед початком революції 1848 р. Проте найгучніше вона зазвучала в 1860-х р. у середовищі угорських і австрійських лібералів. Ференц Деак (1803–1876), міністр юстиції революційної доби, пропонував опертися на здобутках 1848 р., включаючи поновні вимоги щодо конституційних гарантій у Цислейтанії [3, р. 260]. Зрозуміло, що така реакція виникла внаслідок перетворення імперії в централізовану державу. Проте, акурат централістський абсолютизм і тодішній лібералізм мали багато спільного, адже працювали заради імперії в цілому [5, р. 327].

Прискорення цих змін політичного ладу детермінувала також поразка Австрії в 1859 р. у війні проти Франції та Сардинії, коли імперія втратила Ломбардію. Пізніше в 1866 р. така доля спіткала Венецію з провінцією. Міністр внутрішніх справ Агенор Голуховський підтримав проект нової конституції, виробленої угорськими консерваторами і опертої на федеративних засадах [9, s. 171]. 20 жовтня 1860 р. був виданий “жовтневий диплом”, яким була відновлена автономія регіонів, розширені права регіональних ландтагів, перш за все Угорських державних зборів, що отримали право законодавчої ініціативи. Закріплювалося повернення до історичного територіального устрою Угорського королівства – комітатів (угор.

vármegeye), що існували ще з X ст. Угорська мова була визнана офіційною. Також цим конституційним актом були відновлені сейми Трансильванії та Хорватії-Славонії. Проте, феодально-федеративний дух «жовтневого диплому» був кроком назад і виявився менш ефективним. Реакція угорських національних діячів на такі зміни була неприхильна, адже їх країна залишалася позбавленою повної самостійності.

У такій ситуації Габсбурги були вимушені піти на поступки мадьярській еліті. 28 лютого 1861 р. був виданий, ініційований урядом Антона фон Шмерлінга, черговий конструкційний акт, названий «лютневим патентом». Відомо, що правдивим автором цього документа був Ганс фон Пертхалер, який мав ще більш консервативні погляди, аніж його шеф [5, р. 329].

Відповідно до «лютневого патенту», рейхсрат ставав законодавчим органом та двопалатним парламентом: Палатою панів та Палатою депутатів. Тобто, відбулося закріплення нового статусу, який надавав йому частину нормотворчих функцій, що, по суті, було не характерно для тодішньої імперської практики. Рейхсрат здобував право здійснення контролю та нагляду за діяльністю уряду. Хоча імператор і залишив за собою право вето на ухвалені рішення, а міністерство закордонних справ та армія залишалися у його прямому підпорядкуванні. Цей документ розцінюють як мішанину абсолютизму та конституціоналізму, централізму та федеративних принципів [12, с. 202].

У підсумку, він був не затверджений Угорськими державними зборами, а до Відня угорськими представниками була надіслана «петиція Деака», в якій вимагалася відновлення революційної конституції. У відповідь на такі рішення угорців, кайзер запровадив надзвичайний стан – так званий «провізоріум Шмерлінга» і скасував самоврядні права, надані ще «жовтневим дипломом». На переконання австрійського уряду, політичної стабільності він не забезпечив, тому вже у вересні 1865 р. був скасований. Однак, варто підкреслити, що пізніший «лютневий патент» стане одним із джерел майбутньої угоди конституційного вирівнювання [7]. В Австрії був встановлений режим конституційного централізму, який можна розцінювати як повернення до неабсолютизму. Як вдало відмітив американський історик Роберт Кенн, «лютневий патент» виявився «слабким конституційним актом, якщо перефразувати Оруела, всі були рівними, проте були більш рівніші, аніж інші» [5, р. 329]. Ощю гру Відня з конституційними актами відомий угорський інтелектуал і політик Оскар Яші назвав «експериментування з конституціоналізмом» [4, р. 103-105].

Угорська проблема, як і інші національні, надалі продовжувала хвилювати Відень, який убачав у ній серйозну загрозу територіальної інтегральності. Заради цього в 1865 р. розпочалися перемовини із лідером угорських

лібералів Ференцом Деаком, який переглянув однозначність власної вимоги повернення до революційної конституції 1849 р. Задля цього імператор Франц Йосиф I 27 липня 1865 р. призначив на посаду міністра-президента Ріхарда фон Белькреді, який був знаний як прихильник федеративних перетворень. Його кабінет отримав назву «уряд трьох графів» та розпочав роботу щодо вироблення компромісу з угорцями. Результат не забарився і вже 20 вересня був прийнятий новий закон про імперський уряд, який фактично призупинив дію «лютневого патенту».

Канцлер Белькреді прагнув вдосконалити державний устрій імперії, створивши федерацію у складі п'яти областей: Австрії, Богемії–Моравії–Сілезії, Угорщини, Польщі–Рутенії та Іллірії. Його проект ґрунтувався на засаді етнічної рівноправності, у якому навіть деякі слов'янські народи здобували однакові права з іншими [8, р. 65]. Окрім цього, реалізація та забезпечення федеративних прав мала бути у окремих ландтагах, які би перебравли функції внутрішнього управління. Одночасно мав бути заснований загальноімперський парламент, щоб врівноважити автономні права. Цей проект Белькреді був названий концепцією прослов'янського федералізму. Таке розширення прав для слов'янських народів було для тодішніх угорських діячів нечуваним. Пропозиції були відкинуті угорцями, які продержували відстоювати вимогу створення дуальної монархії.

Прямування до чергової внутрішньополітичної кризи змусило кайзера змінити кабінет. Тоді ж розпочалася практична реалізація створення дуальної держави. 27 січня імператор поінформував канцлера про прийняття плану запропонованого міністром закордонних справ, графом Фрідріхом фон Бойстом (1809–1886) щодо створення «вузького» і «звичайного» парламенту. Однак, у той час як Белькреді виступав за продовження перемовин із різними коронними землями, кайзер навпаки за якнайшвидшу перебудову імперії та готовність стати королем Угорщини [8, р. 84]. Затвердження цих побажань Франца Йосифа відбулося вже 1 лютого на засіданні уряду.

Через кілька днів Белькреді подав у відставку, а вже 7 лютого 1867 р. на посаду рейхсканцлера призначено графа Бойста, який відіграв одну з найвагоміших ролей у процесі конституційної трансформації. Він був одним із речників ідеї «Третьої Німеччини», яка передбачала об'єднання германських держав на федеративних засадах. Це була виразна альтернатива малогерманської моделі німецької єдності, яку тоді проводив міністр-президент Пруссії Отто фон Бісмарк. Пропозиції Бойста були підтримані Ангелором Голуховським, який підтвердив наміри польських консервативних кіл прийняти умови конституційного компромісу. Новий канцлер заявив про можливість обговорення розширення автономних прав поляків у Галичині у сфері адміністративних, судових та освітніх прав [8, р. 85]. Як ба-

чимо, потужне польське лобі також активно відстоювало власні політичні цілі та намагалися отримати найбільший зиск. Парламент мав бути обраний у відповідності до “лютневого патенту”, що дозволяло Відню здобути більшість.

Усі події, що передували ухваленню рішення про конституційний компроміс були детерміновані реакцією на революцію 1848–1849 рр., розгортанням національних рухів та концепцію «історичності» Королівства Святого Стефана. Поряд із цим, варто підкреслити наявність потужного національного лобі у окремих частинах імперії, які повсякчас захищали власні інтереси, прикриваючись найрізноманітнішими ідеями. Власне, тому і відбулося посилення консервативних прихильників історико-традиційного федералізму, що вимагали широку автономію для історичних частин, а насправді хотіли домінування аристократії в них [5, р. 329]. Парадокс полягав у тому, що з одного боку, ідея про середньовічну королівську традицію суперечила республіканським здобуткам «Весни народів», а з іншого – перетворювала її на реальний аргумент у династичній полеміці з Віднем. Тобто відбулося погодження між центрами парламентської влади, коли Габсбург ставав спільним монархом для історичних земель старих середньовічних королівств.

Перебудова імперії на нових конституційних засадах посилювала аргументи австро-німецьких лібералів щодо «політичного виключення Австрії зі складу нової Німеччини» та мінливість проекту модерної Австрії, особливо після битви з пруськими військами при Кьоніггреці у 1866 р. [8, р. 86-87]. Має рацію Марі-Елізабет Дюкре, яка період від 1857 р. до 1867 р. назвала часом «псевдоконституційної монархії» [2, s. 406]. Ідея федерації була поглинена імператорською владою, посиленою принципом історичних прав. Власне, на цьому буде збудована вдала трансформація Габсбурзької монархії в дуалістичну державу.

8 лютого 1867 р. було оголошено про політичний компроміс із угорською партією Ференца Деака. 17 лютого Франца Йосифа I видав декрет про відновлення середньовічного статусу Корони Святого Стефана, яку приймав австрійський імператор. Відновлення середньовічної державної традиції стало основним принципом діалогу між Віднем та угорцями, відобразивши унікальну метаморфозу ідеї джерела влади. У той же день новим міністром-президентом Угорщини став граф Дьюла Андраші.

20 березня 1867 р. 69 параграфів XII Статті «Угорських законів» були затверджені парламентом. 22 травня імператор відкрив засідання віденського парламенту, оголосивши про зміни у політично-територіальному устрої. 8 червня кайзер став конституційним королем Угорщини і призначив відповідно до вимог парламентського правління у землях Святого Стефана.

Як відомо, характеристика цього історичного процесу має кілька визначень, основне з яких компроміс. Проте, німецьке слово «Ausgleich», перекладається як компенсація, відшкодування або вирівнювання, що більш повно окреслює сутність політичної перебудови імперії. Тобто, мова йшла, про узгодження норм угорської конституції з правовою базою Австрії. На практиці, це було надання нової політичної та територіальної форми для історичних земель Королівства Святого Стефана. По суті, мова йшла про перетворення на конфедерацію, в основі якої лежав імперський федералізм. Габсбурзька монархія була поділена на дві інтегральні частини: Угорське королівство та «Королівства і країни, репрезентовані у Державній Раді (райсхраті)». Обидві здобували суверенітет щодо внутрішніх справ, власні конституції, адміністративні органи [2, s. 410]. Зазначалося про «спільні питання» управління, до яких належали: зовнішня політика з дипломатичними та торговими стосунками, загальновійськове керівництво армією і флотом, а також фінанси у стосунку до їх реалізації. Імперські міністри являлися членами спільного австро-угорського уряду. Іншим важливим аспектом угоди було потрактування про реальну унію (нім. Realunion), а не персональну [5, p. 333]. Тобто йшлося про виокремлення династичного принципу для обох частин як верховного джерела влади та легітимності, тому конституційне вирівнювання не можна вважати міжнародним договором між двома державами. Адже джерелом влади та суверенітету являвся імператор Австрії та король Угорщини. Обриси угорської суверенності виглядали наступним чином: парламент повертається до революційної форми 1848 р. та складається із верхньої та нижньої палат. Як відомо, це законодавчий орган у кінці травня ратифікував основи про конституційне вирівнювання [2, s. 410]. Компроміс не перетворив імперію в федерацію або конфедерацію [5, p. 333], що очевидно, адже поглинув потрібні федеративні засади задля збереження монархії. Власне, саме розуміння тодішнього федералізму мало інший вимір, який різнився в стосунку до політичного режиму та державного ладу.

Парадокс цього конституційного компромісу полягає в тому, що він не мав ніякої спільної декларації або договору про міждержавний союз. Проти створення дуалістичної монархії виступили чехи, які на пражському сеймі в серпні 1868 р. ухвалили «декларацію історичних прав Корони Святого Вацлава». Вони вимагали визнання чеським землям державної окремішності в рамках імперії. Прагнучи реалізувати цей акт, Франтішек Палацький і Ладислав Рігер розпочали перемовини про тріалістичну концепцію перебудови Австро-Угорщини, коли би чехи здобули такі самі права, як і угорці [2, s. 412]. Їм це тимчасово вдається після «фундаментальних статей» у 1871 р., однак, у підсумку, їх було відмінено і старочехи зазнали фіаско.

21 грудня австрійський рейхсрат прийняв аналогічні за змістом параграфів XII Статті «Угорських законів» п'ять конституційних актів. Цікаво, що 25 параграф Статті XII передбачав можливість втілення засад нового державного ладу Угорського королівства на інших територіях Габсбурзької імперії. Проте, як відомо, цей параграф ніколи не набув правничої сили та державної практики в Цислейтанії. Досі тривають дискусії серед істориків та правників про те, чим насправді був компроміс конституційного вирівнювання. Можна стверджувати, що це була вдала трансформація форми державного устрою, який поєднав середньовічні форми самоуправління, тодішні федеративні принципи та легітимізував династію. По суті, відбулося укріплення влади Габсбургів та подолання явища народного суверенітету. Тобто компроміс стосувався не форми правління, а системи розподілу владних повноважень на рівні «історичних земель». Адміністративна та політична структура імперії виглядала наступним чином: Австрія складалася з королівств і земель, представлених у парламенті, де Штирія, Тіроль, Богемія і Галичина отримували право на самоврядування у низовій ланці адміністративного поділу – громадах (нім. *die Gemeinden*). Інші території керувалися ландтагами без ознак будь-якого автономного управління. Землі угорської корони навпаки об'єднували лише самоврядні громади, угорські, словацькі та трансільванські комітати (у Хорватії–Славонії – це скупщина), область Фіуме і місцеві представницькі збори. Тобто йшлося про запровадження більш виразної автономістської засади. Окрім цього, конституційне вирівнювання не передбачало наявності єдиної конституції та, що важливо, єдиного громадянства. Державний дуалізм оголошував першим джерелом влади імператора, хоча поряд з цим запроваджувалися інші центри нормотворення.

Умова про конституційне вирівнювання сприяла відновленню суверенітету Угорського королівства. Роком пізніше був прийнятий договір про автономію Хорватії–Славонії, який надав їй значну фінансову самостійність та обмежені законодавчі права на місцевому рівні. Та й сама назва Австро-Угорщина була прийнята в 1868 р. Лише загальні питання забезпечення оборони та бюджету залишалися за угорською короною. Дуальна природа нової держави під берлом Габсбургів об'єднала цісарський централізм Австрії та парламентський устрій Корони Святого Стефана, тобто йшлося про встановлення рівноправного внутрішнього суверенітету для обох частин. Можна переконливо твердити, що така політико-державна система представляла собою ні що інше, як федеративну імперію. По суті, федеративні гасла, які з'явилися як альтернатива самовладству та монархії, були вдало імпортовані до державного устрою Габсбурзької імперії. Генрік Верещицький також відзначав потугу угорського чинника на шляху зближення Кайзер Рейху і наддунайської монархії [11, s. 191]. Однак,

якраз в іншому переконає діяльність австрійських ліберальних кіл, які не лише прагнули позбутися можливості стати частиною Німеччини, а також осмислювати варіанти федеративної перебудови монархії задля укріплення домінації у Центральній Європі.

У підсумку, наприкінці XIX ст. в Австрії інтенсифікувалися два внутрішні протиріччя: посилення крайнього угорського націоналізму, що прагнув підірвати основи конституційного компромісу 1868 р., а також послідовна криза зовнішньої політики [6, р. 77]. В Угорщині цей процес віднайшов відображення у проблемі створення національної армії з угорською мовою як основною для військового командування та національним прапором, а також з вимогою щодо нагальності економічної незалежності, яка мала би поставити крапку в існуванні монетарного і митного союзу з Австрією [6, р. 78].

Під впливом цих тенденцій у середовищі австрійських інтелектуалів та представників істеблішменту почалася тривала дискусія про можливість вдосконалення державної моделі та федеративної перебудови імперії. Однак, ще в 1880-х рр. консервативно-слов'янська коаліція Едварда Тааффе довела, що імперія може «працювати без німців» [8, р. 86], що стало викликом лояльності до імператора. Австрійські ліберальні кола знову мали шукати компромісу з новим національним лобі, яке виказувало підтримку кайзерові.

Чому ідея про вдосконалення політичної системи Австро-Угорщини обернулася посиленням націоналізму і появою федералізму? Очевидно, відповідь у тому, що в різних країнах Європи виразним було поєднання національного та ліберального рухів, які знаходили опертя в марксизмі [1, s. 232-233]. Йдеться про те, що націоналізм здобув посилення в ідеї свободи спільнот, яка була антиподом імперії. Тому заміна політичних декорацій у монархії Габсбургів не могла мати далекосяжних перспектив, адже лише дві нації здобували суверенітет як інструмент реалізації влади.

Література

1. *Historia Europy w XIX wieku*; przel. J. Ugniewska / B. Croce. – Warszawa, 1998.
2. *Ducieux M.-E. Czechy i Węgry w monarchii habsburskiej w XVIII-XIX wieku* / M.-E. Ducieux // *Historia Europy Środkowo-Wschodniej* / red. J. Kłoczowskiego. – T. 1. – Lublin, 2000.
3. *Evans R. J. Austria, Hungary and the Habsburgs. Essays on Central Europe, 1683–1867* / Evans R. J. – Oxford, 2006.

4. *Jaszi O.* Dissolution of the Habsburg Monarchy / O. Jaszi. – Chicago, 1929.
5. *Kann R.* A History of the Habsburg Empire, 1526-1918 / R. Kann. – University of California Press, 1974.
6. *Kohn H.* The Habsburg Empire, 1804-1918 / H. Kohn. – Princeton-New Jersey, 1961.
7. *Kraehe Enno E.* Austria and the Problem of Reform in the German Confederation 1851-1863 / E. Kraehe Enno // *The American Historical Review.* – Vol. 56. – No. 2. – January 1951. – P. 276-294.
8. *Kwan J.* Austro-German Liberalism and the Coming of the 1867 Compromise: “Politics Again in Flux” / J. Kwan // *Austrian History Yearbook.* – 44 (2013). – P. 62-87.
9. *Leger L.* Austro-Węgry w XIX wieku / L. Leger. – Warszawa, 1898.
10. *Szporluk R.* Imperium, komunizm i narody: Wybór esejów / Wstęp i red. Andrzej Nowak, przel. Szymon Czarnik i A. Nowak. – Kraków, 2003.
11. *Wereszycki H.* Pod berłem Habsburgów. Zagadnienie narodowościowe / H. Wereszycki. – Kraków, 2015.
12. *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – Київ, 2004.